

دانشگاه تربیت مدرس
دانشکده علوم انسانی

پایان نامه برای دریافت درجه کارشناسی ارشد
رشته علوم سیاسی گرایش مطالعات ایران

اسلام و دموکراسی از دیدگاه سروش

نگارنده
عباس عمادی

استاد راهنمای اصلی
دکتر ابوالفضل شکوری

استاد مشاور
دکتر مسعود غفاری

ماه و سال دانش آموختگی

اسفند ۱۳۸۸

چکیده

این پژوهش در صدد بررسی دیدگاه دکتر سروش در رابطه اسلام و دموکراسی است. هدف از انجام این کار فراهم سازی زمینه های مناسب برای ارزیابی صحیح و نقادی علمی دیدگاه ایشان در این زمینه است. پرسش اصلی این است که سروش بر مبنای کدام رهیافت از حقوق بشر و با چه تعریفی از دموکراسی رابطه اسلام و دموکراسی را تبیین می کند. برای پاسخ به این پرسش از روش هرمنوتیک اسکینر بهره گرفته ایم. بر اساس این روش برای فهم یک اندیشه باید آن را در زمینه های زبانی و عملی آن قرار داد. با بررسی بسترهای فکری و زمینه های ایدئولوژیک نظریه سروش پیرامون حکومت دینی دریافتیم که دیدگاه ایشان در واقع، رد و انکار هنجارهای مرسوم و تفکر رایج درباره رابطه اسلام و دموکراسی است. فضای فکری نظریه سروش را دوران پس از پیروزی انقلاب اسلامی شکل می دهد که دوران غلبه و هژمونی گفتمان اسلام فقهاتی است. پس از پیروزی انقلاب اسلامی نظریات متعددی پیرامون حکومت دینی مطرح گردید که در میان آن ها نظریه «ولایت مطلقه فقیه» نظریه غالب و حاکم می باشد. بر مبنای برداشت حامیان این نظریه از اسلام و بنا بر تصریحات آنان، اسلام نمی تواند با دموکراسی به مفهوم رایج آن سازگار افتد. الگوهای مختلف دموکراسی، همگی علیرغم تفاوت های زیاد، در اصل «حاکمیت مردم» مشترک هستند و این جوهره اصلی دموکراسی های غربی است که بر اساس دیدگاه حاکم، نمی تواند با نظام سیاسی نظر اسلام قابل جمع باشد. سروش در چنین فضایی نظریه «حکومت دموکراتیک دینی» را مطرح نموده و جمع دین و دموکراسی را نه تنها ممکن، بلکه آن دو را لازمه یکدیگر می داند. ایشان بر مبنای فرادینی بودن حقوق بشر و با نگرش به دموکراسی به عنوان شیوه حکومت، این امر را به اثبات می رساند. پایه های اصلی استدلال وی در این بحث، نظریه «دین حداقلی»، «تقدم ادله برون دینی بر ادله درون دینی» و نظریه «قبض و بسط تئوریک» شریعت است.

کلید واژه ها: دین، دموکراسی، حقوق بشر، هرمنوتیک

فهرست مطالب

فصل اول: مقدمه و کلیات طرح تحقیق

مقدمه.....	۱
۱ - ۱ طرح مسأله.....	۴
۱ - ۲ روش تحقیق و مواد انجام آن.....	۵
۱ - ۳ پیشینه موضوع (مرور ادبیات).....	۷
۱ - ۴ اهداف و ضرورت ها.....	۸
۱ - ۵ ساماندهی تحقیق.....	۱۰

فصل دوم: مباحث روش شناختی

مقدمه.....	۱۳
۲ - ۱ تعریف هرمنوتیک.....	۱۶
۲ - ۲ هرمنوتیک روشی.....	۱۹
۲ - ۲ - ۱ دامنه هرمنوتیک روشی.....	۲۰
۲ - ۲ - ۱ - ۱ هرمنوتیک به عنوان روشی برای فهم متون خاص.....	۲۰
۲ - ۲ - ۱ - ۲ هرمنوتیک به عنوان روشی عام برای فهم همه متون.....	۲۱
۲ - ۲ - ۱ - ۳ هرمنوتیک به عنوان روش برای علوم انسانی.....	۲۳
۲ - ۲ - ۲ ماهیت هرمنوتیک روشی.....	۲۵
۲ - ۲ - ۲ - ۱ دیدگاه های مؤلف محور.....	۲۵
۲ - ۲ - ۲ - ۱ دیدگاه های مفسر محور.....	۲۶

۲۷.....۲ - ۲ - ۱ دیدگاه های متن محور.....

۲۹.....۳ - ۲ هرمنوتیک اسکینر.....

۳۸.....نتیجه گیری.....

فصل سوم: الگوها و نظریه های دموکراسی

۴۲.....مقدمه.....

۴۳.....۳ - ۱ ماهیت دموکراسی.....

۴۴.....۳ - ۱ - ۱ دموکراسی؛ روش یا ارزش.....

۴۵.....۳ - ۲ دموکراسی به مثابه شیوه حکومت.....

۴۸.....۳ - ۲ - ۱ دموکراسی آتن و روم:.....

۵۰.....۳ - ۲ - ۲ دموکراسی لیبرال.....

۵۲:.....۳ - ۲ - ۳ دموکراسی مشارکتی.....

۵۲:.....۳ - ۲ - ۴ دموکراسی نخبه‌گرا.....

۵۴.....۳ - ۲ - ۵ دموکراسی تکثرگرا:.....

۵۵.....۳ - ۳ شاخص های مشترک دموکراسی ها.....

۵۸.....نتیجه گیری.....

فصل چهارم: دین و دموکراسی در ایران

۶۱.....مقدمه.....

۶۳.....۴ - ۱ دموکراسی در دوران قبل از مشروطه.....

- ۴ - ۲ نظریه‌های مطرح شده از مشروطه به بعد..... ۶۷
- ۴ - ۲ - ۱ نظریه سلطنت مشروعه..... ۷۰
- ۴ - ۲ - ۲ نظریه سلطنت مشروطه..... ۷۴
- ۴ - ۲ - ۱ رابطه دین و دموکراسی در نظریه نائینی..... ۷۶
- ۴ - ۲ - ۳ نظریه ولایت مطلقه فقیه..... ۷۹
- ۴ - ۲ - ۱ رابطه دین و دموکراسی در نظریه امام خمینی..... ۸۳
- ۴ - ۲ - ۴ نظریه ولایت مقیده فقیه..... ۸۷
- ۴ - ۲ - ۱ نظریه استاد شهید مطهری..... ۸۸
- ۴ - ۲ - ۱ - ۱ رابطه دین و دموکراسی در نظریه شهید مطهری..... ۹۱
- ۴ - ۲ - ۲ نظریه آیت‌الله منتظری..... ۹۲
- ۴ - ۲ - ۱ - ۲ رابطه دین و دموکراسی در نظریه آیت‌الله منتظری..... ۹۵
- ۴ - ۳ نظریه حاکم بر جامعه ایران پس از پیروزی انقلاب اسلامی..... ۹۶
- ۴ - ۳ - ۱ حکومت دینی از نگاه مصباح یزدی..... ۹۹
- ۴ - ۳ - ۱ - ۱ رابطه دین و دموکراسی در نظریه مصباح..... ۱۰۲
- ۴ - ۳ - ۲ دیدگاه دیگر نظریه پردازان حکومتی..... ۱۰۳
- نتیجه گیری..... ۱۰۶

فصل پنجم دین و دموکراسی از دیدگاه سروش

- مقدمه..... ۱۱۱

۱۱۳.....	۵ - ۱ حقوق بشر.....
۱۱۳.....	۵ - ۱ - ۱ تعریف حقوق بشر.....
۱۱۵.....	۵ - ۱ - ۲ فرادینی بودن حقوق بشر.....
۱۱۸.....	۵ - ۱ - ۳ مصادیق حقوق بشر.....
۱۱۸.....	۵ - ۱ - ۳ - ۱ حق حاکمیت.....
۱۲۰.....	۵ - ۱ - ۳ - ۲ عدالت.....
۱۲۲.....	۵ - ۱ - ۳ - ۳ آزادی.....
۱۲۵.....	۵ - ۱ - ۴ رد قرائت رسمی از حقوق بشر.....
۱۲۸.....	۵ - ۲ الگوی دموکراسی مورد نظر سروش.....
۱۳۱.....	۵ - ۳ چگونگی جمع دین و دموکراسی از نظر سروش.....
۱۳۱.....	۵ - ۳ - ۱ مرحله اول: امکانیت جمع دین و دموکراسی.....
۱۳۴.....	۵ - ۳ - ۲ مرحله دوم: اثبات تلازم.....
۱۳۵.....	۵ - ۳ - ۳ مرحله سوم: رفع موانع.....
۱۳۹.....	۵ - ۴ رد قرائت رسمی از حکومت دینی.....
۱۴۳.....	نتیجه گیری.....
۱۴۵.....	جمع بندی نهایی.....
۱۵۶.....	فهرست منابع.....

فصل اول

مقدمه و کلیات طرح تحقیق

مقدمه

در حوزه مطالعات سیاسی به ویژه مباحث مرتبط با اندیشه سیاسی، مفاهیم متعددی وجود دارد که اندیشمندان متعلق به این حوزه، مباحث گسترده و عمیقی را پیرامون آن مطرح نموده اند؛ مفاهیمی نظیر آزادی، برابری، دموکراسی، جمهوریت، حزب، پارلمان، دولت و دهها موضوع دیگر که در این حوزه از دانش مورد بحث و بررسی قرار گرفته اند. صرف یک آشنایی اجمالی با این مباحث، این نکته را آشکار می سازد که خاستگاه اولیه آن ها در حوزه تفکر غرب بوده است و این اندیشمندان مغرب زمین بوده اند که طی سالیان متمادی و به ویژه از عصر روشنگری با تأکید بر اصالت عقل و خرد آدمی، در این زمینه نظریه پردازی نموده و آن ها را برای ساماندهی زندگی سیاسی جوامع خود به کار بسته اند. آنان با محور قرار دادن عقل انسان در همه زمینه ها از جمله فرهنگ و اقتصاد و سیاست، در بعد نظری با تولید آرا و اندیشه های متنوع و در وجه عملی با آزمودن روش های گوناگون برای عینیت بخشیدن به آن ها سعی در ساماندهی جوامع خود به بهترین وجه ممکن نموده اند. بسیاری از این دیدگاه ها و نظریات که تولیدات مکاتب مدرن غربی محسوب می شوند، به انحاء گوناگون به درون کشورها و جوامع اسلامی نیز سرایت کرده اند. امروزه شاهد آن هستیم که در اکثر جوامع مسلمان چه در حوزه نظر و چه در حوزه عمل، این اندیشه ها جاری و ساری است. بنابراین ضرورت دارد که اندیشمندان مسلمان پیش از هر چیز، نسبت آن ها را با دین مورد سنجش و ارزیابی قرار دهند. بدین لحاظ از زمانی که این مفاهیم در کشورهای اسلامی و به ویژه در میان روشنفکران آن مطرح شده اند، اندیشمندان مسلمان همواره در صدد نسبت سنجی میان اسلام و این گونه مفاهیم بوده و دیدگاه های خود را ارایه نموده اند. آنان میزان اعتبار این گونه مباحث را از منظری دینی بررسی نموده و توضیح داده اند که این آراء و نظریات

که متناسب با مبانی و بسترهای خاص خود شکل گرفته اند تا چه اندازه برای جوامع اسلامی دارای اعتبار است و تا چه اندازه می تواند به کار گرفته شود.

در جامعه ایران، این مفاهیم نوین عمدتاً از عصر مشروطه به بعد مطرح گردید و روشنفکران ایرانی به بحث و بررسی پیرامون آن پرداختند. بررسی اجمالی آراء سیاسی متفکران ایرانی مسلمان در همه ادوار تاریخی، به ویژه در تاریخ معاصر و سده اخیر نشانگر آن است که این آراء محصولاتی تاریخی - فرهنگی بوده که در اثر تعامل فرهنگ و تمدن اسلامی با سایر فرهنگ ها و تمدن های جهان شکل گرفته یا تحول یافته اند.^۱ یکی از مباحثی که عمیقاً تحت تأثیر حوزه تفکر غرب در ایران مطرح شده است، بحث از «دموکراسی» است. متفکران مسلمان ایرانی در این رابطه بحث های زیادی کرده اند که آیا دموکراسی با اسلام و آموزه های آن سازگار است و آیا می توان این دو مقوله را با یکدیگر تلفیق نمود یا خیر؟ عده ای از کسانی که در این رابطه تأمل نموده اند، وجود حاکمیت دین و جایگاه الهی حاکم اسلامی را مانعی بر سر راه تحقق دموکراسی در جوامع اسلامی دانسته اند و گروهی نیز در مقابل از مدافعان دموکراسی دینی بوده و تلاش زیادی نموده اند تا این دو را با هم تلفیق نمایند.

در میان متفکران ایرانی که در حوزه مسایل نظری و عملی سیاست بحث کرده اند، تلاش نوگرایان یا نواندیشان دینی در این رابطه قابل توجه بوده است. آنان سعی بلیغی نموده اند که رابطه مفاهیم مدرن را با اسلام تبیین نموده و توضیح دهند. من در ابتدا در صدد بودم که آراء سیاسی این طیف از اندیشمندان جامعه ایران را مورد بررسی قرار دهم، اما بدین جهت که هم آراء سیاسی آن گسترده است و هم متفکران زیادی در این حلقه جای دارند، از عهده این پژوهش خارج است که همه آن ها را مورد بررسی قرار دهد. لذا یکی از برجسته ترین متفکران این طیف که آراء و نظریات او تأثیر زیادی بر جامعه ایران به ویژه قشر روشنفکر آن داشته را برگزیده و از میان آراء سیاسی وی نیز تنها به

---

^۱. جمیله کدیور، تحول گفتمان های سیاسی شیعه در ایران، چاپ دوم، تهران، طرح نو، ۱۳۷۹ ص ۲۲ و ۴۱۴

دیدگاه وی درباره «اسلام و دموکراسی» بسنده کرده ام. در این پژوهش سعی کرده ام که دیدگاه دکتر سروش - از نوگرایان دینی ایران - را درباره «اسلام و دموکراسی» بررسی نمایم. ضرورت و اهداف این کار و نیز شیوه و چگونگی انجام آن در بخش بعد و در قالب مرسوم طرح مسأله، فرضیه ها، روش تحقیق، پیشینه تحقیق، اهداف و ضرورت های آن و سازماندهی تحقیق بیان خواهد شد.

۱- ۱ طرح مسأله

همان گونه که بیان شد، بحث از رابطه اسلام و دموکراسی از جمله جدی ترین مباحث مطرح شده در میدان مناقشات نظری بوده که از سوی متفکران مسلمان، نظریه پردازی هایی پیرامون آن صورت گرفته است. در این زمینه آراء و نظریات متفاوتی مطرح شده است که هر کدام بر پایه مبانی و مفروضات خود استوار گشته است. هر کدام از این نظریه ها تعاریف خاصی از «اسلام» یا برداشت خاصی از مفهوم «دموکراسی» را مورد نظر دارند. وقتی مفاهیم نوینی مانند «دموکراسی» به متون دینی عرضه می شوند، چاره ای جز تحلیل مبنایی آن ها وجود ندارد. برای پاسخ به این سؤال که «دیدگاه اسلام نسبت به دموکراسی چیست؟» در درجه نخست باید دید که چه قرائت هایی از اسلام و چه الگوهایی از دموکراسی با هم سنجیده می شوند. بر اساس قرائت های مختلف از اسلام و دموکراسی، ماتریسی به وجود می آید که در یک ستون آن قرائت های مختلف از اسلام و در ستون دیگر آن قرائت های دموکراسی قرار می گیرد.^۱ به عنوان نمونه، کسانی که از مخالفت اسلام با دموکراسی و اصول آن سخن می رانند، ممکن است مدل خاصی از دموکراسی را مورد نظر داشته باشند و اندیشمندانی که اسلام را منطبق بر دموکراسی دانسته اند الگوهای دیگر آن را مورد نظر داشته باشند. بنا بر این ضروری است که ابتدا مبانی و تعاریف مفهومی هر یک از این نظریه ها مشخص گردد که بر طبق کدام مبنا و بنا به کدام تعریف، از مخالفت یا موافقت این دو مفهوم سخن گفته می شود.

---

^۱. صادق حقیقت، روش شناسی علوم سیاسی، قم، دانشگاه مفید، ۱۳۷۸، ص ۱۵

مروری اجمالی بر آراء سیاسی دکتر سروش نشان می دهد که ایشان اسلام و دموکراسی را با یکدیگر سازگار می داند، اما بر اساس مطالب فوق، ضروری است بدانیم که ایشان بر طبق کدام مبنا و با چه تعریفی از دموکراسی، اسلام را با دموکراسی سازگار دیده است. بنا بر این پرسش اصلی این پژوهش عبارت است از: «دکتر سروش بر مبنای کدام رهیافت از حقوق بشر و با چه تعریفی از دموکراسی، رابطه اسلام و دموکراسی را تبیین می کند؟» پاسخی که می توان به این پرسش داد و در مراحل بعدی این پژوهش آن را اثبات نمود، عبارت است از

«دکتر سروش بر مبنای فرا دینی بودن حقوق بشر و با تعریف دموکراسی به عنوان شیوه حکومت، آن را نه تنها با اسلام قابل جمع می داند، بلکه این دو را لازمه یکدیگر دانسته و بدین ترتیب نظریه "حکومت دموکراتیک دینی" را مطرح نموده است».

۱-۲ روش تحقیق و مواد انجام آن

امر لازم و سابق بر هر پژوهش، انتخاب روش انجام آن است. از مفهوم «روش» معمولا دو نوع برداشت وجود دارد: گاهی از این مفهوم برای بیان شیوه تدوین شکل یک کار پژوهشی استفاده می شود. به عبارت دیگر، بیان چگونگی ساماندهی یک کار پژوهشی است که قبلا انجام گرفته و اینکه مراحل مختلف آن مانند چارچوب نظری، گردآوری داده ها، مقایسه با نظریه و سرانجام نتیجه گیری چگونه انجام شود. این مفهوم از روش به معنای چگونه پژوهش کردن نیست، بلکه به معنای چگونه شکل بندی کردن پژوهش است. در مفهومی دیگر، روش به معنای شیوه انجام یک پژوهش است و در حقیقت به دنبال این است که چگونه یک پژوهش علمی حاصل شود. در این جا شخص پژوهشگر با اتخاذ هستی شناسی و معرفت شناسی خاص خود، نگرش و رویکرد خود را برای مطالعه موضوع مورد بحث مشخص می کند و البته مواضع هستی شناسانه و معرفت شناسانه مختلف نیز به جهت گیری ها یا ترجیحات

روش شناختی مختلف منجر می شود.^۱ در این پژوهش مقصود من از «روش» همین معنای دوم است، یعنی این که چگونه باید موضوع مورد بحث را هستی شناسی نموده و با چه رویکردی باید با آن مواجه شد. برای تحلیل موضوعات مختلف علوم اجتماعی، دو رویکرد کلی مطرح شده است: یکی رویکرد تفسیری و یکی رویکرد علی. من در این پژوهش با نگرشی تفسیری و با بهره گیری از روش های تفهیمی به موضوع بحث خواهم پرداخت. از آن جا که روش انجام هر تحقیق باید متناسب با موضوع و ماهیت آن تحقیق باشد، از میان روش های تفهیمی، روش هرمنوتیک و به طور مشخص، هرمنوتیک روشی مؤلف محور به قرائت اسکینر را برای انجام این پژوهش برگزیده ام. زیرا اولاً موضوع این پژوهش، موضوعی نظری و اندیشه شناسانه است و روش اسکینر نیز برای فهم اندیشه سیاسی متفکران دیگر بسیار مناسب است و او خود این روش را در شناخت اندیشه های سیاسی دیگر متفکران همچون هابز و ماکیاولی به کار گرفته است. ثانیاً ماهیت کارهایی که سروش در باب حکومت دینی انجام داده، به گونه ای است که کاملاً با روش اسکینر قابل تجزیه و تحلیل است، زیرا چنان چه خود او نیز معتقد است، افکار و نظریات دین شناسانه او در زمانه و دورانی مطرح شده است که معطوف به دیدگاه های رسمی و رایج زمانه خود است و به اصطلاح خود همچون سقراط حکیم «تنویر اذهان عمومی» می کند و در برابر القائات رسمی و هنجارهای سیاسی مرسوم و رایج به روشنگری می پردازد.^۲ بنابراین هر چند هنوز زمان زیادی از طرح نظریات وی در باب سیاست و حکومت نمی گذرد و قصد وی به عنوان مؤلف یک متن را می توان از تصریحات او به دست آورد، لکن برای نسلی که دور از فضای طرح این نظریات می باشند، این نظریات از پیچیدگی های خاص خود برخوردار است و تبیین آن به روش هرمنوتیک اسکینر می تواند مناسب ترین شیوه انجام این پژوهش باشد. با این روش سعی شده است که ابعاد اندیشه دکتر

---

^۱ . دیوید مارش و جری استوکر، روش و نظریه در علوم سیاسی، ترجمه امیر محمد حاجی یوسفی، تهران، پژوهشکده مطالعات

راهبردی، ۱۳۸۴، ص ۳۸

^۲ . سروش، عبدالکریم، سیاست - نامه، تهران، صراط، ۱۳۷۸، ص ۲۶۱

سروش درباره موضوع مورد بحث تبیین شود. مباحث مفصل تر پیرامون مسأله «سروش» در فصل دوم این پژوهش بررسی خواهد شد.

اطلاعات و داده های این پژوهش نیز با استفاده از شیوه مطالعات کتابخانه ای گردآوری شده است. در انجام این پژوهش تلاش شده است که علاوه بر منابع دست اول، یعنی متون و آثار متعلق به دکتر سروش، شامل کتاب ها، مقالات، مصاحبه ها، و سخنرانی های وی، از کلیه منابع دست دوم مربوطه، شامل آثار انتقادی یا توصیفی پیرامون آراء و دیدگاه های وی نیز استفاده گردد.

۱ - ۳ پیشنهاد موضوع (مرور ادبیات)

بحث از رابطه اسلام و دموکراسی دارای پیشینه ای دیرین در بین متفکران مسلمان می باشد و هر یک از دیدگاه خود در این باره نظریاتی ارائه داده اند. آثاری که در توصیف، تحلیل و یا نقد این نظریات نوشته شده بیش از صدها مورد است. دکتر سروش نیز در آثار خود به این موضوع پرداخته و بخش عمده ای از نظریات سیاسی وی در این باب ارائه گردیده است. از زمان طرح این نظریات، مقالاتی در نقد آن ها به رشته تحریر در آمد که عمده آن ها در مجله کیان به چاپ می رسید. اما از آن زمان تاکنون - به دلایل مختلف - آثار کمتری اعم از کتاب، مقاله و پایان نامه در توصیف و تحلیل این نظریه ارائه شده است. کتاب هایی که بحث از دین و دموکراسی را موضوع بحث خود قرار داده اند به طور اجمال و به صورت پراکنده به بحث از نظریه سروش پرداخته و تمام جوانب بحث را استیفا نکرده اند. تنها اثری که بحثی مستقل در این باره دارد مربوط به فروغ جهانبخش است که در اثری با عنوان «اسلام، دموکراسی و نوگرایی در ایران» ضمن بررسی آراء سیاسی نوگرایان دینی ایران درباره دموکراسی، به بحث از دیدگاه سروش پرداخته لکن آن را کاملاً به صورت توصیفی ارائه داده است. اثر دیگری که به بحث از آراء سیاسی سروش پرداخته است، رساله آقای سید خدایار مرتضوی است که به

آراء سیاسی دو تن از نوگرایان دینی ایران، سروش و شبستری پرداخته و بدون بحث از دیدگاه سروش در باب رابطه دین و دموکراسی، سنجش میزان انسجام درونی نظریات و آراء سیاسی وی را هدف خود قرار داده است. در کنار همه این ها این پژوهش سعی دارد که ماهیت و محتوای نظریه حکومت دموکراتیک دینی را با روشی علمی مورد بحث و بررسی قرار دهد. اعتقاد من بر این است که تا اندیشه ای به درستی و به گونه ای روشمند درک نشود نخواهیم توانست آن را به طور صحیح مورد ارزیابی قرار دهیم. برای فهم دیدگاه دکتر سروش در این رابطه باید آن را در زمینه های فکری و ایدئولوژیک دوران خود مطرح نمود و این جنبه از بحث است که بدیع و نو به نظر می رسد و تاکنون بررسی آراء سروش از این منظر صورت نگرفته است. بررسی پژوهش هایی که پیرامون آراء سیاسی دکتر سروش مطرح شده، اعم از کتاب ها، پایان نامه ها و مقالات علمی نشان می دهد که هنوز یک اثر علمی معتبر که به فهم دقیق دیدگاه وی در بحث از دموکراسی بپردازد وجود ندارد و آنچه در برخی آثار به صورت توصیفی ارائه شده است را در مکتوبات و نوشته های خود سروش نیز می توان یافت. بنا بر این تحلیلی علمی و منسجم از نظریه وی آن گونه که مورد نظر این پژوهش می باشد انجام نگرفته است.

۱ - ۴ اهداف و ضرورت ها

یکی از مسایل ضروری، بیان اهداف و ضرورت های انجام این پژوهش است. امروزه مفاهیم نوینی بر اثر مدرن شدن جوامع مطرح شده است که بسیاری از آن ها به کشور های اسلامی نیز سرایت کرده است. جوامع اسلامی چه بخواهند یا نخواهند همواره با این پدیده های مدرن مواجه خواهند شد. بنابراین ضروری است که قبل از پذیرش آن ها در حوزه نظر و یا به کار بستن آن ها در حوزه عمل، نسبت آن ها را با آموزه های دینی مشخص نماییم. از میان این مفاهیم که هم به لحاظ نظری بر اصول و مبانی خاصی استوار گشته و هم به لحاظ عملی در بسیاری از کشورها کاربرد دارد، مفهوم دموکراسی است. دموکراسی از یک سو به عنوان نوعی از زندگی سیاسی در جهان مدرن، بر اصولی مانند برابری، آزادی،

قانون‌گرایی، حاکمیت مردم و حقوق مدنی و سیاسی آنان تأکید دارد و از سوی دیگر، امروزه به عنوان رایج‌ترین نظام سیاسی است. دموکراسی در آغاز پدیده‌ای اروپایی و غربی بود، اما امروزه حتی در کشورهایی هم که شیوه زندگی دموکراتیک برقرار نیست، باز هم نهادها و رویه‌های برخاسته از نظام دموکراسی رواج دارند.^۱ امروزه شاید هیچ کشوری نباشد که نخواهد نام دموکراتیک بر آن نباشد. هر نظام سیاسی خود را به گونه‌ای خاص دموکراتیک معرفی می‌نماید، تا حدی که گاه برخی از کشورهای اسلامی نیز مبنای مشروعیت نظام سیاسی خود را مردم‌سالار بودن آن می‌دانند. به دلیل همین اهمیت است که من در این پژوهش مفهوم دموکراسی را برگزیده‌ام و ضروری است که قبل از هرگونه اثبات یا انکار این مفهوم، آن را بر اسلام عرضه نمایم.

دلیل این که در این پژوهش، دیدگاه دکتر سروش را مورد بررسی قرار داده‌ام، این است که ایشان از میان متفکران نوگرا سهم عمده‌ای در مباحث فکری و نظری در این زمینه داشته و آراء و نظریات وی تأثیر فراوانی بر محافل علمی و دانشگاهی گذاشته است. همچنین دیدگاه وی درباره «حکومت دموکراتیک دینی» چالش‌های عمده‌ای را میان سنت‌گرایان و نوگرایان دینی جامعه ایران ایجاد نموده است که تمرکز بر این بحث، زمینه را برای ارزیابی صحیح و دقیق فراهم خواهد نمود. البته مطرح نمودن آراء ایشان به معنای پذیرش آن‌ها توسط نگارنده نیست، بلکه در صدد هستم که با مطرح نمودن نظریات وی در یک قالب علمی، زمینه را برای ارزیابی یا نقد آن در پژوهش‌های دیگر فراهم نمایم.

بنا بر این اهداف این پژوهش را به طور خلاصه می‌توان این گونه بیان کرد:

۱. تبیین ابعاد و گونه‌های مختلف دموکراسی و بررسی مفهوم حقوق بشر

---

^۱. حسین بشیریه، درس‌هایی از دموکراسی برای همه، تهران، نگاه معاصر، ۱۳۸۰، ص ۱۵

۲. شرح و توصیف آراء اندیشمندان مسلمان ایرانی در رابطه با «اسلام و دموکراسی» که به عنوان پیشینه بحث و زمینه ایدئولوژیک این پژوهش مطرح می شود.

۳. بررسی رابطه اسلام و دموکراسی از دیدگاه سروش

۴. روشن ساختن آراء و نقطه نظرات متمایز سروش از آراء اندیشمندان معاصر جامعه ایران در بحث از اسلام و دموکراسی و زمینه سازی برای ارزیابی مناسب آن

۵. تعمیق برخی مباحث دینی و سیاسی و سوق دادن مشاجرات و مجادلات سطحی و گاه زیان بار و تنش آفرین به سوی پژوهش های روشننگر و سازنده

۱ - ۵ ساماندهی تحقیق

این پژوهش علاوه بر مقدمه و کلیات طرح تحقیق، که فصل حاضر را شکل داده، از چهار فصل دیگر و یک استنتاج نهایی تشکیل شده است. فصل دوم به مباحث روش شناختی اختصاص دارد که در آن ضمن مروری اجمالی بر دانش هرمنوتیک و انواع آن به بررسی هرمنوتیک روشی و تبیین دیدگاه اسکینر که آن را به عنوان روش انجام این پژوهش برگزیده ام خواهم پرداخت. در فصل سوم نیز به بیان الگوهای مختلف دموکراسی خواهم پرداخت تا در تبیین دیدگاه اندیشمندان مسلمان و همچنین دیدگاه سروش مشخص شود که کدام الگو از دموکراسی ملاک سنجش دین و دموکراسی است. فصل چهارم متکفل بیان مناقشات و مجادلات فکری است که عمدتاً در سال های پس از انقلاب اسلامی در رابطه با اسلام و دموکراسی مطرح شده است و دربردارنده دیدگاه ها و نظریات متفکران و صاحب نظران جامعه ایران در این زمینه می باشد. با طرح این گونه مباحث در این فصل در صدد هستم که به نوعی، زمینه های فکری و ایدئولوژیک موضوع پژوهش را فراهم آورده باشم.

در فصل پنجم که آخرین فصل از این پژوهش است، دیدگاه دکتر سروش را با توجه به روش هرمنوتیک اسکینر مورد تجزیه و تحلیل قرار داده و نشان می دهم که دیدگاه وی بر طبق کدام یک از رهیافت

های حقوق بشر و کدام یک از الگوهای دموکراسی ارایه شده است. در پایان نیز از تمامی مباحث مطرح شده، یک نتیجه گیری نهایی خواهم نمود، ضمن این که در پایان هر فصل نیز خلاصه ای از مطالب آن فصل را بیان خواهم کرد. در انتها نیز فهرست منابع و مآخذ مورد استفاده آورده شده است.

فصل دوم

مباحث روش شناختی